

THE USE OF GOOD AND EVIL CONCEPTS IN KARAKALPAK PROVERBS

Bekbosinova Gawhar

Doctoral student of Karakalpak State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11409567>

ARTICLE INFO

Received: 22th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

Concept, proverb, conceptual symbol.

ABSTRACT

This article talks about the reflection of the concept of "Goodness" and "Evil" in the proverbs of the Karakalpak people, their semantic differences and the concept term.

"JAQSÍLÍQ" HÁM "JAMANLÍQ" KONSEPTLERINIŇ QARAQALPAQ NAQÍL-MAQALLARÍNDÁ QOLLANÍLÍWÍ

Bekbosinova Gawhar

Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti tayanish doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11409567>

ARTICLE INFO

Received: 22th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

Konsept, naqıl-maqal, konseptual belgi.

ABSTRACT

Bul maqalada "Jaqsılıq" hám "Jamanlıq" konseptin qaraqalpaq xalqına tán bolğan, xalıq awız eki dóretpeleriniń biri bolğan naqıl-maqallarda beriliwi, olardıń mánilerindegi ayırım ózgeshelikler hám konsept termini óz aldına sóz etiledi.

Zamanagóy til biliminiń hám lingvokulturalogiyaniń tiykarǵı túsinikleriniń biri bul-konsept esaplanadı. Konsept túsinigi kóplegen tilshi ilimpazlar tárepinen keń túrde talqılanıp, olardıń hár biri bul termin yaki túsinikti hár túrli individual tárizde analizlegen. Máselen rus lingvisti S.A.Askoldov "Kontsept –bul pútkil dúnya hám dúnya haqqındaǵı bilimlerde sáwlelendiriwshi aqlıy birligi" [1: 269] dep qarasa M. Pimenova "Adam neni bilse, qanday dep esaplasa ishki hám sırtqı dúnya obyektleri haqqında neni oylasa, ol konsept esaplanadı" dep aytadı. S.S.Neretinaniń pikirinshe til biliminde "konsepciya" ataması jańa termin emes, bul orta ásir iliminde konseptualizmniń tiykarshıları T.Gobs, P.Abelard, U.Okka t.b. miynetlerinde sóz etilgen dep qaraydı.[5:119] Konsept lingvistika, psixologiya, filosofiya sıyaqlı bir qansha pánler tárepinen úyreniledi. Biz bul maqalada "Jaqsılıq" hám "Jamanlıq" konseptin lingvistikalıq kóz-qarastan naqıl-maqallarda qollanılıwın úyrenemiz.

Naqıl-maqallar uzaq ásirler dawamında atadan-balaǵa ótip kiyatırǵan muqáddes ruwxıy múlkimiz esaplanadı. Naqıl-maqallardıń payda bolıw dárekleri milliy sana-sezimlerimizdiń

payda bolıw, qalıplesiw hám rawajlanıw dáwirleri menen tıgız baylanıslı. Hárqıylı minez-qulqlardıń payda zıyanın, insannıń xarakterin beriwde naqıllarda “Jaqsı” hám “Jaman” sózleri ónimli qollanılgan. Bul naqıl-maqallardıń eń baslı xızmeti-jaqsı menen jamandı bir-birinen ajrata biliw hám jaqsılıqtıń nátiyjelerin túsindiriwden ibarat. Bul sıyaqlı naqıl-maqallar insan hám insaniyılıq páziyiletler haqqındağı naqıl-maqallarda jiye ushırasadı. Sońğı basılımdağı “Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi” niń III tomında “Jaqsı” sózin sapa jaǵınan artıqmash, táwir dep berse “Jaqsılıq” sózin jaqsı hám paydalı nárseler túsiginde beredi. Al “Jaman” hám “Jamanlıq” sózlerin bolsa sapası tómen, sapası pás, qıyanatlıq, dushpanlıq, qara niyetlilik mánisinde dep túsindirip berilgen.[3:306,317]

Tómendegi naqıl-maqallarda joqarıda sóz etilgen konseptlerdiń bir neshshe mánilerde qollanılıw jaǵdayı úyreniledi.

Sapaǵa baylanıslı qollanılgan “jaqsı” hám “jaman” konsepti:

Shortan balıq *jaqsı* bolsa,
Xiywaǵa barmas pa edi.

Úydiń *jamanı* tóle,
Dem alarsań óle.

Ton *jaqsısı* mawıtı,
At *jaqsısı* yawmıtı.

Janbasa otın *jaman*,
Jaǵa almasa qatın jaman.

Tuqımı *jamannıń* ónimi *jaman*.

Jaqsı as jaman awırıwǵa em.

Bul berilgen mısallarda shortan balıq mazalı bolǵanı menen tez aynıytuǵınlıǵın, sonlıqtan Xiywaǵa, xanǵa aparılmaǵanlıǵın bildirip, sapasız, jolǵa jaramaytuǵınlıǵı aytilǵan, yaǵnıy jaqsı sózi sıpatlı mánisin ańlatıp tur. Ekinshi mısalda bolsa tóle jerdi qazıp ústi bastırılǵan baspana bolǵanlıqtan dem alıw qıyın bolıwın, tóle jay sapasız ekenligin jaman sózi menen bildirip tur. Keyingi mısalda mawıtınıń gezlemelerdiń hasılı ekenligin, sıpatlısı ekenligin jaqsı sózi menen túsindirilse, yawmıt urıwına tán bolǵan attıń júyrikligi jaqsı sózi menen túsindirilgen. Gezektegi mısalda sapasız otınıń janıwı qıyın ekenligin jaman sózi arqalı berilgen. Keyingi mısalda da tuqımı sıpatsızdıń daqlı da ónimsiz bolıwı aytilip “jaman” konseptinde berilgen. Sońğı mısalda “jaqsı as” sózi arqalı, sıpatlı awqatlar, kaloriyalı jemisler emi joq awırıwǵa em bolıwın túsindirip, jaqsı konseptinde utımlı berilgen.

Insaniyılıq páziyiletlerge baylanıslı qollanılgan “jaqsı” hám “jaman” konsepti:

Jamannıń ayaǵı segiz,
Biri tiymese biri tiyer.

*Jaqsınıń júrgen jeri bazar,
Jamanniń júrgen jeri mazar.*

Bul berilgen mısallarda “jaqsı” hám “jaman” sózleri metonimiya bolıp adam mánisin bildirip kelgen. Birinshi mısalda jaman adamnıń kesiri birde bolmasa birde tiyedi mánisinde bildirilse, ekinshi mısalda jaqsı adam qayda jurse de átiraptaǵıǵa jıllı júzlilik penen quwanış baǵışlar, jaman adam bolsa jurgen jerinde insanlarǵa azar berip juredi mánisinde kelgen. “Jaqsılıq” hám “Jamanlıq”-ádeptanıw pániniń tiykarǵı jup túsiniǵi esaplanadı. Bul insanlardıń is-háreketlerine, sociallıq hádiyselerge berilgen bahalawdı bildiredi. Jaqsılıq - eń tiykarǵı páziyet bolıp, insan iskerliginiń ázeliy maǵanasın ańlatadı, onı shaxsqa aylanıwında roli ayrıqsha.

Insanlar xarakterindeki “erinsheklik”, “qosjaqqashlıq” tuń “jaman” sózi menen beriliwin tómendegi mısallarda kóriwimizge boladı.

Oraqshınıń jamanı oraq tańlar.

Jaman qazıwshı bel tańlar.

Jaman búrkit bir shımshıqqa zar.

Bul mısallarda erinsheklik sózi tuwra berilmey jaman sózi menen almastırılıp, insanlarǵa tán eriniw háreketin “jaman oraqshı hám qazıwshı” obrazlarında túsindirilgen. Keyingi mısalda da búrkit mısasında erinshek insan bir tisleme zar bolıwın túsindiriw ushın “jaman” konsepti “erinshek”, “jalqaw” mánilerinde kórkemlenip súwretlengen.

Sonday-aq, “Jaqsı” hám “Jaman” sózleri bazıda “eski”, “góne”, “taza” mánilerde de qollanıladı.

Jaqsını jaman kiyim ishinde tanı.

Jaman shapanniń ishinde de kisi bar.

*Jaman kiyimiń joq bolsa,
Jańa kiyimiń xor bolar.*

*Etigi jaman tóрге shıqqas,
Jeńi jaman as ishe almas.*

*Jeńgem jaman bolsa da jaǵam jaqsı,
Ózim jaman bolsam da aǵam jaqsı.*

Berilgen daslepki mısalda jaqsı insandı eski, gone kiyimde de tanı mánisinde kelse, ekinshi mısalda eski shapan kiygen insanlarda insan ekenligi, adamgershiligi joqarı páziyetli insan bolıwı múmkinligi, kiyimge qarap baha bermew kerekligi aytıladı. Keyingi mısallarda eski, jaw kiyimiń joq bolsa taza kiyimiń pataslanıwın túsindirip, eski sóziniń jaman sózi menen

maslastirilganligin, etigi eski, patas insan tóрге uyalǵannan shıqpaslıǵı, jurtıq, kir jeń menen toy-merekede as ishe almaslıǵın “jaman jeń” konseptleri menen berilgenligin kóremiz. Gezektegi mısalda bolsa jeńgesi insapsız, jaman bolsada jaǵası taza ekenliginen jeńgesiniń úy jumıslarına epli ekenligin, “jaǵam jaqsı” sózleri arqalı túsindirilgen.

Naqıl-maqallar arasında bazıda “ańsat”, “qolay” mánilerin beriwde “jaqsı” sózi qollanılǵan. Máselen;

Juwas túye júklemege *jaqsı*,
Jas bala aldawǵa *jaqsı*.

“Jaqsı” sózniń predmetlik, zatlıq mánide keliwin tómendegi mısallardan kóre alamız;
Jaqsını kórmek ushın,
Aqmaqtı ermek ushın.

Jaqsını kórmek-súnnet.

Bul mısallarda jaqsı zattı kóriw kerekligi, insanniń zeynin ashıwın, jaqsı nárselerge, waqıyalarǵa umtılw kerek ekenligin bildiriw ushın “jaqsı” sózi bazıda predmetlik mánide de qollanıladi.

“Jaman” sóziniń “ashkózlik”, “nápsiqawlıq” mánide keliwin tómendegi mısallar arqalı túsindiriwge boladı.

Tamaǵı jaman haytta óler.

Iyt jamanı unasıdan táme eter.

Epli buzaw eki sıyırdı emer,
Iyt jamanı qatlamadan tame eter.

Jaman yabı jemxor bolsa,
Dorbanıń túbin teser.

Keltirilgen mısallarda tamaǵı jaman adam-ashkóz, jeptoymas mánisinde kelse, iyttiń jamanı unasıdan, qatlamadan dame eter hám jemxor, jaman yabı qatarlarında nápsine qul bolǵan áshkóz adamlar obrazın beriwde qollanılǵan.

Naqıl-maqallar arasında “Jaman úydi qonagi biyler” degen de naqıl ushırasadı. Bunda “jaman úy” tuwra mánisinde emes, al sol úydiń adamları bazı bir dástúrlerden, bazı bir úrp-ádetlerden xabarı bolmaǵanlıǵı ushın da kelgen qonaǵı basqarıp otıradı. Mine usı halattı beriwde “Jaman úydi qonagi biyler” degen naqıl qollanılǵan. Sonday-aq, “Jaman tús kórseń, dostıńa jorit” naqılında bolsa “jaman” sózi “qorqınıshlı” mánisinde jumsalǵanlıǵı bayqaladı.

Bazı naqıllar quramında “jaqsı” hám “jaman” sózleri mánilik jaqtan jasırın da keliwi bayqaladı. Máselen;

Hámme *seniń menen mendey* bolǵanda,
Bul qalaǵa dárwazaman nege kerek?

Biydáwlet bazarǵa barsa *sum xabar* tabar.

Bul mısallarda seniń menen mendey sózlerinde ekewimizdey jaqsı, insaplı bolǵanda mánilerin berip tursa, ekinshi misalda sum xabar-jaman xabar mánisin ańlatıp turǵanlıǵın kóriwimizge boladı.

Juwmaqlap aytqanda qaraqalpaq naqıl-maqallarında ushırasatuǵın “Jaqsılıq” hám “Jamanlıq” konseptleri tek ǵana insanıy gózzal páziyetler hám jawızlıqtı bildirip qoymastan, hár qıylı mánilerde de qollanılıwı múmkinligin joqarıdaǵı mısallar dálilleydi. Sonlıqtan da “Jaqsılıq” hám “Jamanlıq” konseptlerin úyreniw házirgi til bilimindegi izertleniwın kútip turǵan máselelerdiń biri dep bilemiz.

References:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология // Под ред. проф. В. П. Нерознака. – М., 1997. – С. 269.
2. Қарақалпақ фольклоры 88-100 том. -Нөкис, "Илим" 2015.
3. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. III Т.-Нөкис, "Қарақалпақстан" 2023.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. -М.:Академия, 2001.
5. Неретина С. С. Слово и текст в средневековой культуре. Концептуализм П. Абеяра. – М., 1994. – С. 119